

ОЦІНКА РІВНЯ СМЕРТНОСТІ НАСЕЛЕННЯ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Проведено дослідження рівня смертності населення Донецької області за 2005–2010 рр. Проаналізовано структуру смертності по основним причинам, виявлено територіальні відмінності рівня смертності населення міст та районів Донецької області.

Ключові слова: смертність районів і міст, основні причини смертності населення, смертність населення фертильного віку, чоловіча та жіноча смертність.

Смертність один із процесів, який безпосередньо впливає на відтворення населення. Смертність населення у працездатному віці сприяє виникненню дефіциту робочої сили, що, у свою чергу, перешкоджає економічному розвитку держави. Смертність у фертильному віці негативно впливає на рівень народжуваності й посилює депопуляцію населення. За останні роки інтенсивність протікання процесу смертності визиває стан тривожності у спеціалістів і громадськості: високий рівень передчасної смертності, у тому числі серед чоловіків, призводить до значних людських втрат. Викликає занепокоєння високий рівень смертності від таких захворювань, як новоутворення, системи кровообігу, органів травлення і дихання. Тому в Концепції демографічного розвитку України до 2015 р. особлива увага приділяється зростанню тривалості життя населення і скороченню смертності, особливо серед населення фертильного віку [1, с. 15]. Протягом 2005–2010 рр. Урядом проводились заходи щодо стабілізації рівня смертності населення, розглянемо, як змінився рівень смертності населення Донецької області за цей період.

Вивченням динаміки смертності, її структури, територіальних особливостей, дослідженням причин поширення тих чи інших видів захворювань, які призводять до росту смертності населення, займалися багато вчених. Н. Прицюк у своїй роботі зазначає, що Донецька область входить в десятку областей України з високим рівнем смертності. Він виявив відмінності рівня смертності серед сільського та міського населення [2]. Однак Н. Прицюк не проводить аналіз основних причин смертності в Донецькій області. Е. Бойченко, І. Присяжна розглядали

основні причини смерті населення Донецької області, провели порівняння рівня смертності Донецької області з рівнем смертності України [3]. Однак в їх роботі не були дослідженні територіальні відмінності рівня смертності. О. Худоба розглядав основні причини смертності населення. Він виявив, що основними причинами смертності населення є хвороби системи кровообігу і новоутворення. О. Худоба розглядав смертність від інфекційних і паразитарних хвороб, таких як туберкульоз і СНІД в динаміці [4]. Але в його роботі не проводився аналіз по регіонам України. Вивченням поширення захворювань системи кровообігу і смертності населення через ці хвороби займалися В. І. Агарков, С. В. Грищенко, В. П. Коровина, А. В. Басанець, Т. А. Андрущенко, Р. Б. Чаплінський, Л. В. Чаплінська. Вони назвали основні причини захворювань системи кровообігу: надмірна вага, гіпертонія, неправильне харчування, куріння, цукровий діабет і «старіння населення» [5, с. 74]. П'ять перерахованих факторів безпосередньо залежать від способу життя самої людини [6]. Фактор старіння населення залежить від вікової структури населення [7, с. 106]. Крім того, А. В. Басанець, Т. А. Андрущенко звертають увагу на вплив виробничого середовища й урбанізації на поширення захворювань системи кровообігу. На їхню думку, такі виробничі фактори, як опромінення дозами іонізуючої радіації, отруєння хімічними речовинами (окис вуглецю, окис азоту), перепад температур (перегрів або переохолодження) призводять до виникнення захворювань системи кровообігу [8, с. 74]. Про вплив виробничого середовища на поширенні захворювань системи кровообігу звертає увагу В. Ф. Москаленко. Він робить висновки, що

© В. О. Бабич-Вепрева, 2012

темпи зростання частоти виникнення та поширення цих захворювань значно вище серед міського населення через вплив промисловості на стан здоров'я людини [6].

Проаналізувавши дослідження вчених, визначено, що існує потреба здійснити аналіз рівня смертності населення Донецької області протягом 2005–2010 рр., розглянути зміну структури смертності, виявити територіальні відмінності рівня смертності населення Донецької області.

Мета дослідження. Провести дослідження рівня смертності населення Донецької області за 2005–2010 рр., проаналізувати структуру смертності, виявити територіальні відмінності рівня смертності населення Донецької області.

У 2004 р. була прийнята Концепція демографічного розвитку України до 2015 рр. У ній були позначені пріоритети для кожного регіону України. Для Донецької області було намічено зниження рівня смертності населення, у тому числі від хвороб системи кровообігу, зовнішніх причин смертності (вбивств, травм, нещасних випадків, отруєнь). Розглянемо зміну рівня смертності населення Донецької області після прийняття Концепції та початку проведення державної політики щодо стабілізації рівня смертності. На рис. 1 зображений загальний показник смертності в Донецькій області за 2005–2010 рр.

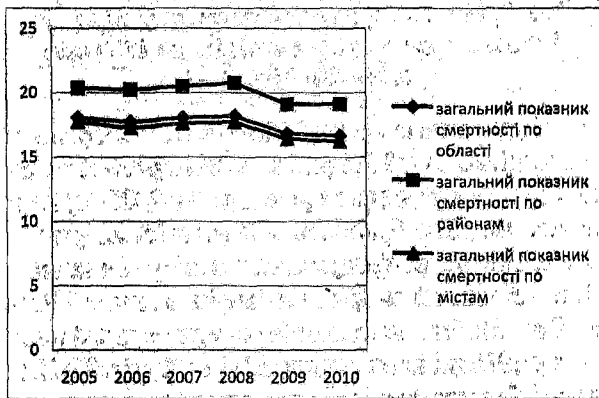

Рис. 1. Загальний показник смертності в Донецькій області за 2005–2010 рр. [9–14]

Найвищий рівень смертності населення зафіксовано в районах Донецької області. Різниця рівня смертності у районах і містах Донецької області в середньому складає 2,85 %. Смертність у Донецькому регіоні має загальні тенденції, але територіальні особливості впливають на рівень смертності.

У 2005–2006 рр. спостерігалось зниження рівня смертності. У містах рівень смертності

знизилися на 2,76 %, у районах — на 0,63 %, у 2007 р. зафіксовано підвищення рівня смертності. Порівнюючи значення загального показника смертності 2007 р. з 2005 р., зазначено, що в районах зафіксовано підвищення показника на 0,6 %, у містах, навпаки — зниження значень на 0,67 %. У період кризи 2008–2009 рр. виявлені незначні коливання показника: у 2008 р. зафіксовано його зростання, у 2009 р. — зниження. У 2010 р. загальний показник смертності знизилися по області на 1,01 %, у містах — на 1,22 %, у районах зміни показника не відбулося. Порівнюючи значення показників 2005 р. з 2010 р., відзначено зниження значення показників. По області зниження смертності відбулося на 7,7 %, у районах — на 6,14 %, у містах — на 8,57 %.

Розглянемо зміну рівня смертності населення фертильного віку, яка зображена на рис. 2.

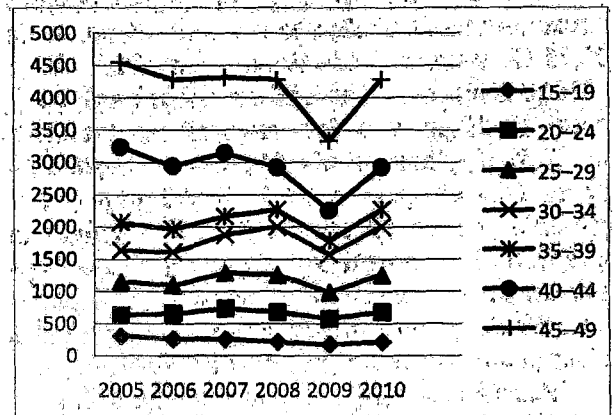

Рис. 2. Повіковий коефіцієнт смертності населення фертильного віку в Донецькій області у 2005–2010 рр. [9–14]

Серед когорт населення репродуктивного віку найнижчий рівень смертності спостерігається в когорті 15–19 рр. Кожен рік у цій віковій групі помирає в середньому 240 осіб. За 6 років зафіксовано 1437 випадків смерті. У структурі смертності населення репродуктивного віку доля смертності в когорті 15–19 рр. становить 2,3 % від всієї смертності населення репродуктивного віку. Найвищий рівень смертності населення репродуктивного віку спостерігався в когорті 45–49 рр. Кожен рік у цій віковій групі помирає в середньому 4174 особи, за 6 років зафіксовано 25042 випадків смерті. Доля смертності у цій когорті у структурі смертності населення репродуктивного віку становить 33,5 %. У 2010 р. (порівнюючи з 2005 р.) доля смертності в цій когорті знизилася на 4,28 % від смертності населення в репродуктивному віці. У 2006 р. за-

фіксовано скорочення кількості смертей у всіх когорт: максимальне скорочення на 15,58 % спостерігається в когорті 15–19 рр., мінімальне скорочення в когорті 30–34 рр. Вийняток становить когорта 20–24 рр. У цій когорті кількість смертей збільшилася на 3,79 %. У розглянутий період були визначені загальні тенденції смертності в когортах. На цій підставі когорти були об'єднані у дві групи. У першу групу ввійшли когорти: 25–29 рр., 40–44 рр., 45–49 рр. У другу групу увійшли когорти 30–34 рр., 35–39 рр. Не ввійшли до двох груп когорти 15–19 рр. і 20–24 рр.

Розглянемо першу групу в динаміці. За шість років в цієї групі спостерігались незначні коливання: зниження смертності відбувалось у 2006 та 2008 рр., підвищення смертності спостерігалось у 2007 р. У період кризи, у 2008–2009 рр. зафіксовано різке зниження рівня смертності: у 2008 р. в когорті 25–29 рр. спостерігалось зниження на 21,62 %; у когорті 40–44 рр. — на 22,75 %, у когорті 45–49 рр. — на 22,25 %. У 2010 р. зафіксовано зростання смертності: у когорті 25–29 рр. кількість смертей підвищилась на 27,59 %, у когорті 40–44 рр. — на 29,46 %, у когорті 45–49 рр. — на 28,61 %. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) спостерігалось зменшення смертності: у когорті 40–44 рр. кількість смертей знизилася на 9,79 %, у когорті 45–49 рр. — на 5,83 %, у когорті 25–29 рр. спостерігалось підвищення рівня смертності на 9,29 %.

Розглянемо другу групу в динаміці. У 2006–2008 рр. в цій групі спостерігався рост смертності. У 2008 р. (у порівнянні з 2006 р.) смертність зросла в середньому на 20 %: у когорті 30–34 рр. смертність зросла на 24,7 %, у когорті 35–39 рр. — на 15,84 %. У 2009 р. зафіксовано зниження смертності: у когорті 30–34 рр. на 21,51 %, у когорті 35–39 рр. — на 21,46 %. У 2010 р. (в групі спостерігалось зростання смертності в середньому на 15,88 %. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) рост смертності у групі склав в середньому 15,88 %: у когорті 30–34 рр. зафіксовано зростання смертності на 22,12 %, у когорті 35–39 рр. — 9,64 %.

Розглянемо, як змінилася смертність за 6 років у когортах, які не ввійшли до першої і другої групи. У когорті 15–19 рр. спостерігалось зниження смертності на 29,54 %. У когорті 20–24 рр., навпаки, смертність підвищилась на 7,27 %.

За результатами аналізу смертності в динаміці по когортам виявлено, що позитивні зрушення зі стабілізації смертності були досягнуті в когортах 40–44 рр., 45–49 рр., 25–29 рр., 15–

19 рр. Навпаки, у когортах 30–34 рр., 35–39 рр., 20–24 рр. спостерігалось зростання смертності.

Розглянемо чоловічу і жіночу смертність у фертильному віці.

Для проведення аналізу розрахуємо повікові коефіцієнти смертності чоловіків і жінок репродуктивного віку на 1000 осіб за 2005–2010 рр. Повікові коефіцієнти смертності зображені на рис. 3. У Донецькій області протягом 2005–2010 рр. спостерігалась висока чоловіча смертність серед населення фертильного віку. Понад 74 % смертності серед населення фертильного віку припадає на долю чоловіків. За 6 років в Донецькій області померло 55297 чоловіків та 18665 жінок репродуктивного віку. Жінок померло у 3 рази менше, ніж чоловіків.

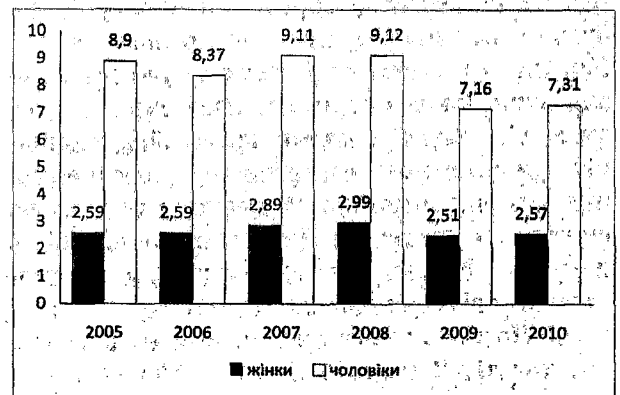

Рис. 3. Повіковий коефіцієнт смертності жінок і чоловіків репродуктивного віку на 1000 осіб за 2005–2010 рр. [9–14]

Підвищення рівня чоловічої смертності спостерігалось у 2005 р., 2007–2008 рр. Найвища чоловіча смертність зафіксована у 2007 р., вона склала 10365 осіб, або 75,14 % від всієї смертності населення репродуктивного віку. Зниження рівня чоловічої смертності зафіксовано у 2009–2010 рр. Найнижча чоловіча смертність зафіксована у 2010 р., вона склала 6811 осіб, або 72,12 % від всієї смертності населення репродуктивного віку. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) рівень чоловічої смертності знизився на 34,1 %.

У 2005–2010 рр. жіноча смертність серед населення фертильного віку змінювалася незначно. Підвищення рівня жіночої смертності серед населення репродуктивного віку спостерігалось у 2007–2008 рр. Найвищий рівень жіночої смертності зафіксовано у 2008 р, він склав 3469 осіб, або 25,42 % від всієї смертності населення репродуктивного віку. Зниження рівня жіночої смертності спостерігалось у 2006 р., 2009–2010 рр. Найнижчий рівень жіно-

чої смертності зафіксовано у 2010 р, він склав 2624 особи, або 27,81 % від всієї смертності населення репродуктивного віку. У 2010 р. (порівняно з 2005 р.) рівень смертності серед жінок фертильного віку знизився на 8,49 %.

Після розглядання чоловічої і жіночої смертності в репродуктивному віці виявлено, що в аналізований період зафіксовано зниження смертності серед чоловіків на 34,1 % і серед жінок на

8,49 %. Але цього недостатньо для зміни структури смертності населення репродуктивного віку по гендерному признаку. У 2010 р. доля чоловічої смертності становить 72,19 % від всієї смертності населення репродуктивного віку.

Розглянемо основні причини смертності населення в Донецькій області за 2005–2010 рр. У табл. 1 представлені основні причини смертності населення Донецької області за 2005 р.

Таблиця 1. Основні причини смертності населення Донецької області за 2005 р. [9]

Показники	Чисельність	Доля чоловічої смертності	Доля смертності по причині до всієї смертності населення
Померли всього	82264	53,33	100
У тому числі померли від основних причин	79604	53,59	96,77
Клас I. Деякі інфекційні та паразитарні хвороби	2242	79,66	2,73
Клас II. Новоутворення	10648	55,03	12,94
Клас III. Хвороби крові й кровотворних органів і окремі порушення із залученням імунного механізму	39	64,10	0,05
Клас IV. Ендокринні хвороби, розлади харчування та порушення обміну речовин	265	37,36	0,32
Клас V. Розлади психіки та поведінки	533	73,55	0,65
Клас VI. Хвороби нервової системи	1466	76,53	1,78
Клас IX. Хвороби системи кровообігу	49992	45,13	60,77
Клас X. Хвороби органів дихання	2392	79,72	2,91
Клас XI. Хвороби органів травлення	3736	64,88	4,54
Клас XX. Зовнішні причини захворюваності та смертності	8291	78,21	10,08

Головними причинами смертності населення Донецької області є хвороби системи кровообігу, новоутворення, зовнішні причини смертності. У 2005 р. на ці причини смертності приходилося 83,79 % всіх смертей. Серед десяти причин смертності у восьми з них спостерігалась висока чоловіча смертність. Понад 70 % смертності від таких причин, як хвороби органів дихання, зовнішні причини смертності, інфекційні та паразитарні захворювання, захворювання нервової системи, порушення психіки і поведінки, є чоловічою. У двох причинах із десяти переважає жіноча смертність: серед хвороб системи кровообігу й ендокринних хвороб.

Розглянемо, як змінився рівень смертності від основних чотирьох причин смертності, таких як хвороби системи кровообігу, новоутворення, зовнішні причини смертності та захворювання органів травлення у 2005–2010 рр. На рис. 4 зображені основні причини смертності населення в динаміці.

Смертність від основних причин, зображених на рис. 4, мала тенденцію до пониження. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) смертність від хвороб системи кровообігу знизилася на 7,17 %, смертність від новоутворень — на 2 %, смертність від хвороби органів травлення — на 14,94 %, смертність від зовнішніх причин — на 36,95 %. У період кризи, у 2008–2009 рр., не від-

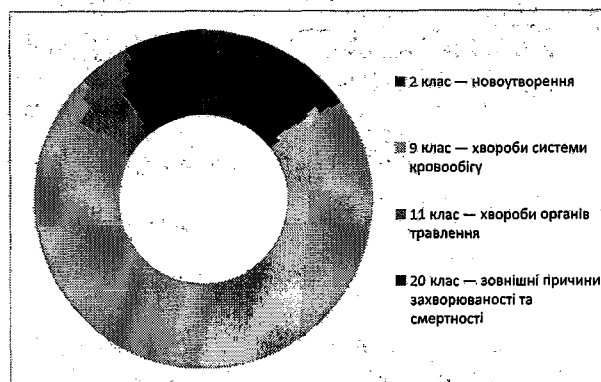

Рис. 4. Основні причини смертності населення Донецької області у 2005–2010 рр. [9–14]

булося підвищення рівня смертності за основними причинами. Виключенням є смертність від хвороб травлення: у 2008 р. рівень смертності від хвороб травлення зріс на 6,75 %, але у 2009 р. рівень смертності знизився на 19,76 %.

Розглянемо зміну рівня смертності від основних причин більш детально. Найбільша доля смертності від основних причин належить смертності від хвороб системи кровообігу. Кожен рік від цієї причини помирає в середньому 50000 осіб. За 6 років у Донецькій області померло 300826 осіб. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) доля смертності від хвороб системи кровообігу зросла на 3,16 % і становить 65,4 % у структурі смертності населення Донецької об-

ласті. Доля смертності від хвороб системи кровообігу в Донецькій області, при порівнянні із загальною структурою смертності країн Європи та Північної Америки, вища на 15,4 % (питома вага смертності від хвороб системи кровообігу у цих країнах становить 40–50 % від всієї смертності) [7, с. 107]. Незважаючи на проведені заходи з боку держави, домогтися значного зменшення кількості смертей від цих захворювань не вдалося. Смертність від хвороб системи кровообігу залишається основною причиною смертності населення Донецької області.

Розглянемо основні захворювання системи кровообігу і смертність від них. До основних хвороб системи кровообігу відносять ішемічну хворобу серця та цереброваскулярні захворювання. На рис. 5 зображені показники смертності від хвороб системи кровообігу у Донецькій області протягом 2005–2010 рр.

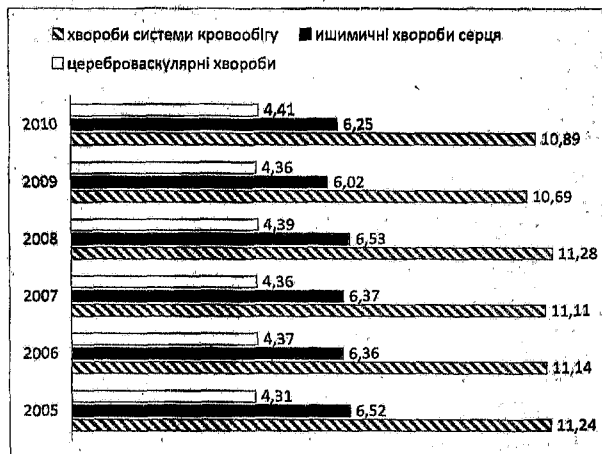

Рис. 5. Смертність населення Донецької області від основних захворювань системи кровообігу у 2005–2010 рр. [9–14]

Серед смертності від хвороб системи кровообігу переважає смертність від ішемічної хвороби серця. До таких же висновків приходять В. І. Агарков [1]. Різниця між рівнем смертності від ішемічної хвороби серця та рівнем смертності від цереброваскулярних захворювань, при розрахунку на 1000 осіб, в середньому становить 2 %. У 2005 р. доля смертності від ішемічної хвороби серця становила 57,86 % серед смертності через хвороби системи кровообігу. У той час, як частка смертності від цереброваскулярних хвороб склала 38,38 % [9]. За шість років показник смертності від ішемічної хвороби серця, розрахований на 1000 осіб, знизився на 4,14 %, або на 0,27 %. Показник смертності від цереброваскулярних захворювань,

розрахований на 1000 осіб, виріс на 2,32 %, або на 0,10 %.

Смертність від хвороб системи кровообігу має територіальні особливості. На рис. 6 зображені показники смертності від основних хвороб системи кровообігу в містах і районах Донецької області у 2005–2010 рр. У районах Донецької області показник смертності від ішемічної хвороби серця, розрахований на 1000 осіб, вищий в середньому на 1,05 %, ніж у містах. Показник смертності від цереброваскулярних захворювань, розрахований на 1000 осіб, у районах вище на 1,48 %, ніж у містах. Високий рівень смертності від хвороб системи кровообігу в районах пояснюється старінням населення і шкідливими звичками. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) у містах Донецької області показник смертності від ішемічної хвороби, розрахований на 1000 осіб, знизився на 1,91 %, у той час, як у районах — на 13,68 %. Показник смертності від цереброваскулярних захворювань, розрахований на 1000 осіб, за шість років виріс у районах на 9,6 %, у містах — на 0,72 %.

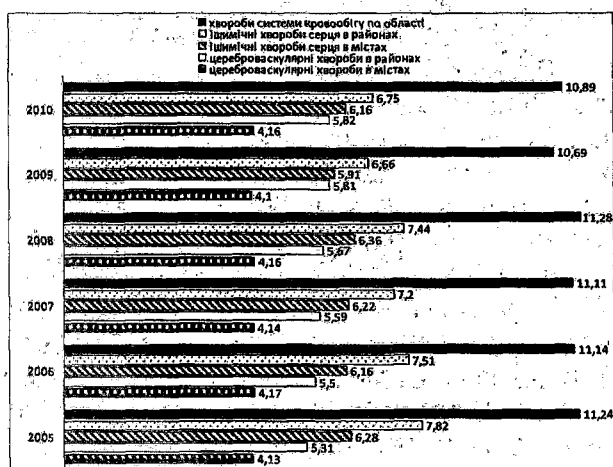

Рис. 6. Показники смертності населення від хвороб системи кровообігу, розрахованих на 1000 осіб, у районах і містах Донецької області у 2005–2010 рр. [9–14]

Друге місце серед основних причин смертності населення Донецької області посідає смертність від новоутворень. Кожен рік від цієї причини помирає в середньому 10300 осіб. За шість років померло 61765 осіб. Максимальний рівень смертності від цієї причини був зафіксований у 2007 р. і склав 10509 осіб, або 12,8 % від всього померлого населення. Самий низький рівень смертності з цієї причини спостерігався у 2009 р. і склав 10187 осіб, або 13,54 % від всього померлого населення. У 2005–2010 рр. смертність від новоутворень знизилася на 4,25 %.

Третє місце серед основних причин смертності населення Донецької області посідає смертність від зовнішніх причин. Долю смертності від зовнішніх причин у 2010 р. складала 6,74 % від всієї смертності населення. До зовнішніх причин смертності відносять транспортні нещасні випадки, випадкові утоплення й отруєння, у тому числі від алкоголю, самогубства і вбивства. Щорічно від цієї причини помирає в середньому 7000 осіб. Смертність від цієї причини має тенденцію до пониження. Максимальна смертність від цієї причини зафіксована у 2005 р. і склала 7897 осіб, або 9,44 % від всієї смертності населення. Мінімальна смертність від цієї причини зафіксована у 2010 р. і склала 4979 осіб, або 6,74 % від всієї смертності населення. У 2005–2010 рр. смертність від зовнішніх причин знизилася на 36,95 %.

Четверте місце серед основних причин смертності населення Донецької області посідає смертність від хвороб органів травлення. У 2005 р. доля смертності від хвороб органів травлення складала 4,75 % від всієї смертності населення. Щорічно від цієї причини помирає в середньому 3700 осіб. За 6 років від хвороб органів травлення померло 27491 осіб. Максимальний рівень смертності від хвороб органів травлення зафіксований у 2008 р. У цьому році від цієї причини померло 4615 осіб, або 5,26 % від всієї смертності населення. Самий низький рівень смертності зафіксовано у 2010 р. У цьому році від цієї причини померло 3382 осіб, або 4,58 % від всієї смертності населення. У 2005–2010 рр. смертність від хвороб травлення знизилася на 14,84 %.

Після розглядання смертності населення від основних причин були зроблені наступні висновки. За шість років структура основних причин смертності не змінилася. Перше і друге місце серед причин смертності населення Донецької області належить хворобам системи кровообігу та новоутворень. У 2010 р. доля смертності від цих причин становить 79,19 % від всієї смертності населення, що на 4,51 % вище, ніж у 2005 р. За весь період зафіксовано незначне скорочення кількості смертей від хвороб системи кровообігу (7,17 %) та новоутворень (2 %). Найвищий рівень смертності від таких хвороб, як цереброваскулярні хвороби та ішемічна хвороба серця зафіксовані в районах Донецької області. Різниця між рівнем смертності від перерахованих хвороб системи кровообігу в районах і містах Донецької області складає 2 %. Однією із причин цієї тенденції є

старіння населення районів і шкідливі звички. Третє і четверте місце у структурі смертності всього населення належить зовнішнім причинам і хворобам системи травлення. У 2010 р. на долю цих причин доводиться 11,32 % від всієї смертності населення, що на 2,87 % нижче, ніж у 2005 р. Це зниження відбулося за рахунок зниження на 2,7 % долі смертності від зовнішніх причин. У 2010 р. (у порівнянні з 2005 р.) кількість смертей від зовнішніх причин знизилася на 39,95 %, кількість смертей від хвороб системи травлення — на 9,48 %.

Висновки. У 2005–2010 рр. не відбулося великих змін у рівні та структурі смертності населення Донецької області. Однак за цей період намітилися позитивні зрушення щодо зниження рівня загальної смертності. Але залишається дуже високим рівень смертності серед населення репродуктивного віку, він становить 12,25 % від смертності всього населення. Позитивні зрушення зі стабілізації смертності було досягнуто в когортах 40–44 рр., 45–49 рр., 25–29 рр., 15–19 рр. Навпаки, у когортах 30–34 рр., 35–39 рр., 20–24 рр. спостерігалось зростання смертності. Крім того, зберігається висока смертність серед чоловіків репродуктивного віку. Понад 74 % смертності серед населення фертильного віку припадає на долю чоловіків. Високий рівень чоловічої смертності зберігається протягом шести років і коливається в межах 1–1,5 % від всієї смертності населення репродуктивного віку. Для зниження рівня смертності необхідно проводити детальні дослідження смертності населення Донецької області по основним причинам й розробити заходи, враховуючи територіальні відмінності регіону, які забезпечать стабілізацію рівня смертності населення.

Список використаної літератури

1. Костровець Л. Б. Аналіз основних положень концепції демографічного розвитку України до 2015 р. / Л. Б. Костровець // Часопис економічних реформ. — 2012. — № 1 (5). — С. 10–16.
2. Прищук Н. Смертність населення України: регіональний аспект / Н. Прищук // Вісник Львівського університету. — Серія географічна. — 2007. — № 34. — С. 210–209.
3. Бойченко Е. Соціально економічна оцінка стану здоров'я населення (на прикладі Донецького регіону) / Е. Бойченко, Г. Присяжна // Економіка. — 2010. — № 3 (103). — С. 13–17.
4. Худоба О. Нормативно-правовий аналіз формування державної політики щодо збереження здоров'я нації / О. Худоба // Науковий вісник «Демократичне врядування». — 2009. — № 4. — С. 15–23.

5. Агарков В. И. Болезни системы кровообращения среди населения урбанизированного региона / В. И. Агарков, С. В. Грищенко, В. П. Коровина. — Донецк: Норд-Пресс, 2004. — 167 с.

6. Москаленко В. М. Статистично-аналітичний довідник стану здоров'я населення України у зв'язку з хворобами системи кровообігу / В. Ф. Москаленко, В. М. Коваленков, В. М. Корнацький. — К., 2001. — 67 с.

7. Чаплінський Р. Б. Напрями профілактики хвороб системи кровообігу / Р. Б. Чаплінський, Л. В. Чаплінська // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. — 2010. — № 3. — С. 106–108.

8. Басанець А. В. Хвороби системи кровообігу при дії професійних факторів / А. В. Басанець, Т. А. Андрущенко // Журнал із проблем медицини праці. — 2010. — № 2 (22). — С. 71–78.

9. Населення Донецької області у 2005 році. Демографічний щорічник / Головне управління статистики в Донецькій області ; відп. за вип. Рак С. В. — Донецьк, 2006. — 187 с.

10. Населення Донецької області у 2006 році. Демографічний щорічник / Головне управління статистики в Донецькій області ; відп. за вип. Рак С. В. — Донецьк, 2007. — 153 с.

11. Населення Донецької області у 2007 році. Статистичний збірник / Головне управління статистики в Донецькій області ; відп. за вип. С. В. Рак. — Донецьк, 2008. — 152 с.

12. Населення Донецької області у 2008 році. Статистичний збірник / Головне управління статистики в Донецькій області ; відп. за вип. С. В. Рак. — Донецьк, 2009. — 241 с.

13. Населення Донецької області у 2009 році. Статистичний збірник / Головне управління статистики в Донецькій області ; відп. за вип. С. В. Рак. — Донецьк, 2010. — 178 с.

14. Населення Донецької області у 2010 році. Статистичний збірник / Головне управління статистики в Донецькій області ; відп. за вип. С. В. Рак. — Донецьк, 2011. — 179 с.

Стаття надійшла до редакції 22.10.2012 р.